
GEZICHT OP BRUSSEL

J . B . B O N N E C R O Y

Fonds voor het Roerend Cultureel Erfgoed
MET DE STEUN VAN DE NATIONALE LOTERIJ

De Koning Boudewijnstichting is sterk begaan met de bescherming van ons cultureel patrimonium. De laatste vijftien jaar heeft ze talrijke initiatieven in die richting genomen. Deze bezorgdheid heeft haar er toe aangezet het *Gezicht op Brussel* aan te kopen. Het gaat om een waardevol doek van J.B. Bonnecroy, vaardig 17de-eeuws panoramaschilder. De Stichting is er zo in geslaagd een onderdeel van ons artistiek verleden van de overkant van de Atlantische Oceaan terug naar België te brengen. Het werk (165 x 300 cm) was destijds eigendom van de hertogen van Arenberg en bevond zich eerst in hun kasteel te Heverlee. Samen met twee andere schilderijen van dezelfde kunstenaar (*Gezicht op de rede van Antwerpen* en *Gezicht op Amsterdam*) verhuisde het later naar de villa Encar in Saint-Jean-Cap-Ferrat. Omstreeks 1960 verkocht Engelbert hertog van Arenberg de doeken aan H.P. Kraus, een bekende New Yorkse handelaar in oude boeken. Na gedurende dertig jaar de schitterende residentie van de familie Kraus te Ridgefield (Connecticut in de V.S.) gesierd te hebben, zijn het Antwerpse en het Brusselse panorama nu naar Europa teruggekeerd. Het *Gezicht op Brussel* werd in 1990 door de Koning Boudewijnstichting aangekocht en in bruikleen afgestaan aan het departement Oude Kunst van de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België.

DE SCHILDER

Over Jan Baptist Bonnecroy is maar weinig bekend. Hij werd op 12 februari 1618 in Antwerpen gedoopt en was de zoon van een lakenhandelaar.

Ongewoon laat, op 26-jarige leeftijd, werd hij leerling van de beroemde landschapschilder Lucas van Uden (1595 - overleden na 4 november 1672) en hij behaalde het vrijmeesterschap te Antwerpen in 1645 - 1646. In 1665 wordt zijn naam in de registers van het Brusselse schildersgilde opge-

tekend. Er is niets bekend over het verdere verloop van zijn leven.

De schilder had een zoon, eveneens Jan Baptist genoemd, die op 22-jarige leeftijd overleed, en een dochter, Anna Maria, naar wie zijn erfenis ging. Bij de dood van de oudste dochter van Anna Maria, in 1761, kondigde een Brussels blad de verkoop van haar nalatenschap aan. In deze kennisgeving werden onder meer vermeld:

“Deux tableaux, dont l'un représente la ville de Bruxelles avec toutes ses rues, églises, couvents, édifices publics, remparts, & environs: il est de la composition de J.B. Bonnecroy, & de l'année 1657: il a six pieds de hauteur sur douze de longueur. (...) L'autre, représentant la ville d'Anvers, la Fête (sic) de Flandres, & l'Escaut, avec diverses figures propres aux différents sujets, de la composition du même Peintre.”

Het lijkt geen twijfel dat de twee schilderijen waarvan hier sprake, de werken zijn die in het bezit kwamen van de hertogen van Arenberg. De vermelding van het jaar 1657 in verband met het *Gezicht op Brussel* berust waarschijnlijk op een vergissing: het doek draagt noch signatuur noch jaartal. Het jaartal 1657 is in feite wel te zien op het andere schilderij, *Gezicht op de rede van Antwerpen*.

Het schilderij geeft Brussel weer in vogelvluchtperspectief, gezien vanop een verheven standpunt gesitueerd ten noordwesten van de stad, ter hoogte van Molenbeek. De stad spreidt zich uit als een gigantische landkaart, scherp afgetekend door de tweede stadsmuur, die tussen 1357 en 1383 opgetrokken werd. Rechts vooraan buiten de omwalling leidt de Gentsesteeweg naar de Vlaamsepoort. Aan beide zijden staan huizen in lintbebouwing. Iets meer naar links ziet men tussen de bomen duidelijk de voormalige Sint-Jan-Baptistkerk van Molenbeek. Op de voorgrond vloeit een arm van de Zenne tussen een aangeplante bomenrij, ongeveer evenwijdig met de stadswallen. Meer naar rechts stroomt de westelijke arm van de Zenne Brussel binnen via het Kleine Spui. Nog verder verleent de Anderlechtsepoort toegang tot de gelijknamige gemeente. Uiterst rechts op het doek is de enige nog bestaande stadspoort afgebeeld, de Hallepoort. Links op de voorgrond bevindt zich de Valpoort. Daar mondt het in 1561 ingehuldigde kanaal van Willebroek uit in de binnenhaven. Verderop ziet men de Lakensepoort waarlangs de Zenne de stad verlaat. Uiterst links op het doek is de Keulsepoort afgebeeld, later omgedoopt tot Schaarbeeksepoort.

De meeste gebouwen zijn tamelijk goed te herkennen. Boven de Valpoort links vooraan op het schilderij ligt de begijnhofkerk, met iets daarachter de augustijnerkerk. Het grote witte gebouw uiterst links, niet ver van de Keulsepoort, was oorspronkelijk het eigendom van Johan Grouwels, een gevreesd provoost onder het bewind van de hertog van Alva, en behoorde later toe aan de oratorianen. Van 1669 tot 1794 deed het gebouw dienst als klooster voor de Engelse dominicanessen. Daarna werd het verkocht en afgebroken. In rechte lijn boven de augustijnerkerk tekenen zich de stompe torens af van de collegiale kerk van de H.H. Michiel en Goedele. Rechts daarvan herkent men het paleis van de hertogen van Brabant, met de elegante aangebouwde

kapel. Ongeveer in het midden van de stad rijst de fijne torenspits van het stadhuis en een weinig naar links de Sint-Niklaaskerk met haar toren, ook belfort genoemd. Meer naar de voorgrond toe ligt de Sint-Catharinakerk, waarvan nu nog slechts de barokke toren bestaat. Daarvóór ziet men de Verlorenkostpoort, waarop een wijzerplaat prijkt. Rechts van de Sint-Catharinakerk verheft zich de massieve toren van de voormalige Sint-Gorikskerk. Daarachter ligt de nu verdwenen jezuïetenkerk en nog verder naar achter bevinden zich het klooster van de Theresiaanse karmelietessen, gesticht door de aartshertogen Albrecht en Isabella, en tegen de horizon de Naamsepoort. Rechts van de jezuïetenkerk staat de Zavelkerk afgebeeld met haar spits klokketorentje, en de Kapellekerk met de door grote ramen verlichte zijbeuken en de toren die in 1695 vernietigd werd. Helemaal achteraan profileert de Wollendriestoren zich duidelijk tegen de bomenpartij. Rechts op het doek herkent men langs de invalsweg van de Hallepoort het Sint-Pietersklooster met de oude leprozerie (op deze plaats staat nu nog het Sint-Pietershospitaal aan de Hoogstraat). Tenslotte vermelden we het kapucijnenconvent. De kerk ligt in het midden van het slot en daaromheen is het rechthoekige kloosterpand opgetrokken. Het klooster, dat op de hoek van de Hoogstraat en de Kapucijnenstraat stond, werd in 1796 opgeheven en in 1803 afgebroken.

Bonnecroys Gezicht op Brussel is onder meer belangrijk vanwege de minutieuze weergave van de tweede omwalling van de stad. Deze versterking zal later afgebroken worden voor de aanleg van de ringlaan, die in 1840 voltooid werd. Het is merkwaardig dat door deze aanleg de oorspronkelijke omtrek van de stad, de zogenaamde "vijfhoek", grotendeels bewaard gebleven is en dat dit acht kilometer lange tracé regelmatig door een plein onderbroken wordt op de plaatsen waar vroeger de poorten stonden.

Editor: D. Allard

Redactie: H. Bussers met de medewerking van L. Danckaert Aangepassing: G. Hecq

Coördinatie: M. Wille, F. Welvaert

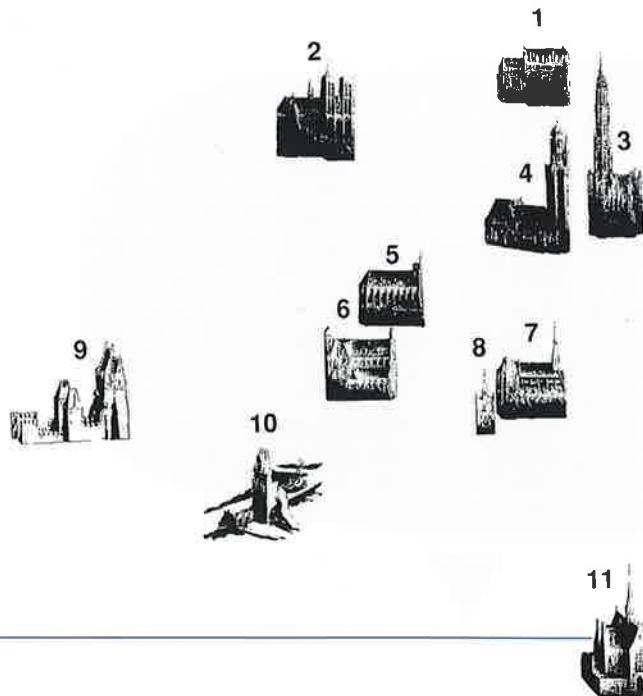
Vormgeving: Bailleul Druk: Euroset n.v. Fotografie: E. Speltdoorn

D/1991/2893/7

ISBN 90-5130-074-3 NUGI 644

1. Het hof van de hertogen van Brabant lag ter hoogte van het huidige Koningsplein. Het paleis werd in de 13de en 14de eeuw gebouwd en later vergroot. In 1731 zal het door een brand verwoest worden.
2. De kapittelkerk van de H.H. Michiel en Goedele is een driebeukig gebouw met een nauwelijks uitspringend transept (14de en 15de eeuw). De indrukwekkende torens werden tijdens de 15de eeuw in Brabantse gotiek opgetrokken.
3. Het stadhuis, één der meest geslaagde burgerlijke monumenten uit de 15de eeuw, is duidelijk te herkennen aan de sierlijke achtkantige toren, die zich tegen de horizon aftekent.
4. Het koor van de Sint-Niklaaskerk werd in 1381 afgewerkt. De kerk, zwaar beschadigd door het Franse bombardement in 1695, werd volledig hersteld, met inbegrip van het meubilair. Vóór de kerk stond de toren, ook belfort genoemd.
5. De voormalige barokke augustijnerkerk (1642) stond op de plaats van het de Brouckèreplein en werd in 1893 afgebroken. De voorgevel werd opnieuw opgetrokken vóór de kerk van de Heilige Drievuldigheid in Elsene.
6. De barokke kerk van Sint-Jan-Baptist ten Begijnhof werd tussen 1657 en 1676 gebouwd op de plaats van de oude begijnhofkerk. Halfcirkelvormig koor en zeshoekige opengewerkte toren.
7. De vroegere Sint-Catharinakerk werd in de 17de eeuw vergroot. De in 1664 voltooide toren is het enige overblijfsel.
8. De Verlorenkostpoort (14de eeuw) deed dienst als voorpost van de stadsverdediging en bevond zich op de hoek van de Vlaamsesteenweg en de Varkensmarkt. De toren werd in 1727 gesloopt.
9. De Lakensepoort verleende toegang tot de Lakensestraat en werd in 1808 afgebroken. Niet te verwarren met de kleine Lakensepoort of Porta Nigra, die op de eerste omheining gebouwd was.
10. De Valpoort. Via het kanaal van Willebroek (1561) voeren binnenschepen het handelscentrum van Brussel binnen ter hoogte van het huidige IJzerplein. De poort werd na 1783 afgebroken.
11. De eerste Sint-Jan-Baptistkerk van Molenbeek werd om strategische redenen afgebroken in 1578; op het einde van de 16de eeuw werd een tweede kerk gebouwd. Wegens de uitbreiding van de gemeente werd deze in 1836 vervangen door een derde. De huidige kerk dateert van 1932.

12. De Wollendriestoren of “Grosse Tour” werd waarschijnlijk in de 14de eeuw opgetrokken en lag tussen de Naamse- en de Hallepoort ter hoogte van de Wolstraat. In 1807 werd de toren opgeblazen.

13. De kerk Onze-Lieve-Vrouw van de Zavel dateert gedeeltelijk uit de 15de eeuw. De laatste twee traveeën en het hoofdportaal zijn in de 16de eeuw voltooid.

14. Het Sint-Pietershospitaal, waarschijnlijk reeds in de 12de eeuw een leprozerie, werd in de 15de eeuw omgevormd tot een klooster (tot 1783) en later tot het “Grand Hospice Civil”. Vanaf 1806 kreeg de school voor genees- en heelkunde en voor farmacie er onderdak.

15. In 1381 werd begonnen met de bouw van de Hallepoort of Sint-Gillispoort, de enige nog bestaande stadspoort. Het gebouw deed herhaaldelijk dienst als gevangenis en werd in 1842 staatseigendom.

16. De voormalige barokke jezuitenkerk (1621). De vierkante toren met opengewerkte bekroning dateert uit 1661. De kerk werd in 1812 afgebroken.

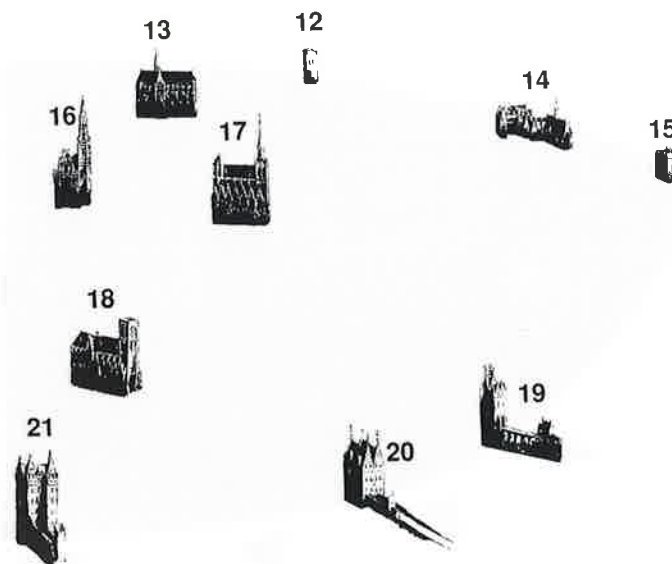
17. De kerk Onze-Lieve-Vrouw ter Kapelle. Koor en transept dateren uit de 13de, de zijbeuken uit de 15de eeuw. De bekroning van de westertoren, in 1695 verwoest tijdens de Franse beschieting, is vervangen door de huidige klokketoren.

18. Op het Sint-Goriksplein zou reeds in de 10de eeuw een kerk gestaan hebben. In de 16de eeuw verrees op dezelfde plaats de voormalige gotische Sint-Gorikskerk, die in 1801 zou verdwijnen.

19. De voormalige Anderlechtsepoort, ook “Ter Cruyskene” genoemd, stamt uit de 14de eeuw en deed vanaf 1747 dienst als gevangenis. In 1784 werd de poort afgebroken. Enkel de twee octrooipaviljoenen, die een onderdeel vormen van de nieuwe poort, bestaan nog.

20. Het Kleine Spui lag tussen de Vlaamse- en de Anderlechtsepoort. De westelijke arm van de Zenne vloeide er de stad binnen ter hoogte van de Ninoofsepoort (1816), waarvan enkel nog twee octrooipaviljoenen zijn overgebleven.

21. De Vlaamsepoort (14de eeuw) gaf via de Gentssteenweg toegang tot de Vlaamsesteenweg en werd in 1783 afgebroken.

Het panorama, of de weergave van een stad in vogelperspectief, is een picturaal genre op zich, dat het midden houdt tussen een cartografische voorstelling en een landschap. Al van in de vroege oudheid trachtten kunstenaars de afbeelding van de omgeving aan te passen aan hun eigen blikveld. In één oogopslag kan men de hele stad en haar omwalling overschouwen. De belangrijke gebouwen worden in opstand weergegeven, met voldoende details om ze te herkennen. De woonhuizen daarentegen zijn meer gestileerd. Op enkele uitzonderingen na is het tracé van de straten onduidelijk.

Dank zij het scherpe waarnemingsvermogen van de kunstenaar heeft het doek een uitzonderlijke documentaire waarde. Bonnecroys *Gezicht op Brussel* toont ons duidelijk hoe de stad zich als een samenhangend geheel ontwikkeld heeft en hoe ze harmonieert met het omliggende beboste platteland. Het contrast tussen de haarfijn getekende omwallingen en monumenten en de louter systematische weergave van de huizen - een tegenstelling die door de onwezenlijke belichting van de kerken en kloosters nog verscherpt wordt - verleent iets theatraals aan het werk. Bevreemdend is ook dat er geen spoor van menselijk leven te bekennen valt.

Bonnecroy heeft zich voor het schilderij ongetwijfeld gebaseerd op een bestaand plan, maar het is moeilijk vast te stellen op hetwelke. Een duidelijke plaatsbepaling van de poorten en ravelijnen met een uitvoerige aanduiding van de gebouwen kan hij gevonden hebben op het stadsplan van Joan Willemsz. Blaeu, dat in 1649 verscheen. Wellicht kende hij ook het in 1640 uitgegeven plan dat door Abraham Santvoort gegraveerd was naar een ontwerp van Martin de Tailly. Vooral het bovenste panoramische gedeelte kan als inspiratiebron gediend hebben. Het standpunt dat Bonnecroy inneemt om de stad waar te nemen komt ongeveer overeen met

dat van Martin de Tailly. De schilder stelt zich echter wat hoger op en kan op die manier meer gebouwen op de voorgrond weergeven.

DE DATUM

Het valt niet te betwijfelen dat Bonnecroy vooraf reeds tekeningen gemaakt heeft van de verschillende kerken en monumenten. Tussen de publikatie van het plan van 1640 en de uitvoering van het schilderij is er heel wat veranderd aan het stadsbeeld. Zo had in 1640 de jezuïetenkerk bijvoorbeeld geen toren. Op Bonnecroys doek is de in 1661 voltooide toren duidelijk te herkennen. Op het schilderij is ook de begijnhofkerk afgebeeld. Of de bouw volledig afgewerkt is, kan moeilijk met zekerheid bevestigd worden, maar de buitenconstructie van het gebouw is in zijn geheel weergegeven, met inbegrip van de zeshoekige toren achter het koor. De datum van de voltooiing van dit bedehuis, gebouwd tussen 1657 en 1676, zou dus eventueel als *terminus post quem* gesteld kunnen worden om het *Gezicht op Brussel* te dateren. Hieraan moet toch toegevoegd worden dat er in de begijnhofkerk al in 1663 een altaar ingewijd werd, wat betekent dat de werken in dat jaar al ver gevorderd waren.

Het schilderij kan met nog meer nauwkeurigheid gedaateerd worden aan de hand van de toren van de Sint-Catharinakerk. Hiervan weet men dat hij meer dan twintig jaar onafgewerkt bleef en nog niet voltooid was in 1664. Ook op het doek is de toren niet af: de twee bovenste elementen met de galmgaten en het dak ontbreken. Als we al deze gegevens bij elkaar brengen, kunnen we besluiten dat het *Gezicht op Brussel* omstreeks 1664 - 1665 geschilderd werd. Deze periode stemt trouwens overeen met de inschrijvingsdatum van Bonnecroy in het Brusselse schildersgilde.

Het Fonds voor het Roerend Cultureel Erfgoed van de Koning Boudewijnstichting
kon in 1988 worden opgericht dank zij een dotatie van de Nationale Loterij.

Het beoogt de elementen van ons erfgoed die van nationaal belang worden geacht,
in België te houden en ze te beschermen, te valoriseren en toegankelijk te maken voor het publiek.

Zijn hoofddoel bestaat erin snel te kunnen optreden in omstandigheden die een hoogdringende oplossing vergen.

Verder zet het Fonds zich actief in voor de bescherming en de restauratie van ons cultureel patrimonium.